

УДК 314.04:332.135

Т.М. КАЛАШНИКОВА

канд. екон. наук., старш. наук. співроб.

Інституту демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

E-mail: tnkalashnikova@gmail.com

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО ЛОКАЛІЗОВАНИМИ БЛАГАМИ В КОНТЕКСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У сучасних умовах процеси розвитку продуктивних сил активізують поляризацію простору. Соціальним наслідком цього є зростання територіально-соціальної диференціації. Такі негативні явища можна долати, стимулюючи різні види самоорганізації населення. З цією метою в статті розглянуті питання забезпечення місцевими локальними благами з точки зору інституціональної теорії. Вона доводить, що створити оптимальну схему розподілу повноважень та відповідних фінансових ресурсів для надання суспільних благ можливо. При цьому необхідно враховувати такі критерії як різноманітність попиту, вплив зовнішніх ефектів і ефекту масштабу. Практична сторона питання поставки територіально локалізованих благ – зона компетенції місцевого самоврядування, тому ефективність його роботи багато в чому визначає рівень розвитку територіальних громад, що повертає нас до питання про рівень людського розвитку в населених пунктах різного таксонометричних рівня.

Ключові слова: людський розвиток, просторовий аспект, територіальна організація, поляризація простору, територіально-соціальна сегрегація, місцеві суспільні блага, самоорганізація населення, місцеве самоврядування.

Т.Н. Калашникова

канд. екон. наук, ст. науч. сотруд.

Інститута демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины

E-mail: tnkalashnikova@gmail.com

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНО ЛОКАЛИЗОВАННЫМИ БЛАГАМИ В КОНТЕКСТЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрен комплекс существующих теоретико-методологических подходов, позволяющих изучать человеческое развитие в его пространственном аспекте. Необходимость разработки такого научного направления основывается на анализе состояния регионального человеческого развития в Украине, в результате которого выявлен определенный разрыв в уровне развития сельских территорий и городских поселений. Показано, что такое положение дел во многом обусловлено современным процессом развития производительных сил, который активизирует поляризацию пространства, и социальным последствием этого оказывается рост территориально-социальной дифференциации. С этим негативным явлением нужно и можно бороться, стимулируя различные виды самоорганизации населения. С этой целью в статье рассмотрены вопросы поставки местных локальных благ с точки зрения институциональной теории. Она доказывает, что создать оптимальную схему распределения

© КАЛАШНИКОВА Т.М., 2015

полномочий и соответствующих финансовых ресурсов для предоставления общественных благ возможно. При этом необходимо учитывать такие критерии как разнообразие спроса, влияние внешних эффектов и эффекта масштаба. Практическая сторона вопроса поставки территориально локализованных благ – зона компетенции местного самоуправления, поэтому эффективность его работы во многом определяет уровень развития территориальных общин, что возвращает нас к вопросу об уровне человеческого развития в населенных пунктах разного таксонометрического уровня.

Ключевые слова: человеческое развитие, пространственный аспект, территориальная организация, поляризация пространства, территориально-социальная сегрегация, местные общественные блага, самоорганизация населения, местное самоуправление.

T.N. Kalashnikova

Ph. D. in Economics, Senior Researcher Ptukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 01032, Kyiv-32, T. Shevchenko Blvd., 60
E-mail: tnkalashnikova@gmail.com

PROVIDING WITH TERRITORIAALLY LOCALIZED BENEFITS IN THE CONTEXT OF HUMAN DEVELOPMENT

The article considers some complex of theoretical and methodological approaches to the study of human development in it's spatial aspect. The need to develop such direction of researches is based on the analysis of the regional human development in Ukraine, which has found a gap in the level of development of rural areas and urban settlements.

This study shows that current state of affairs is largely caused by modern development of the productive forces, which stimulates the polarization of a space, herewith the social consequences of this is the growth of territorial social differentiation. It is necessary to combat this negative phenomenon by stimulating the different types of self-organization of population and improving the mechanism of local government. For this purpose the questions of delivery of local benefits are viewed by author from the point of institutional theory, which proves that it is possible to create an optimal distribution of authorities taking into account such criteria as the diversity of demand, the impact of externalities and economies of scale in accordance with the financial resources for the provision of public benefits. The practical side of the issue of delivery of benefits which are geographically localized - is the area of competence of local government, which is why the efficiency of local government largely determines the level of development of local communities, which brings us to the question of the level of human development in the settlements of different levels.

Key words: human development, spatial dimension, territorial organization, polarization of space, territorial and social segregation, local public benefits, self-organization, local government.

Постановка проблеми. В Україні створено досить ґрунтовний науковий доробок у сфері дослідження регіонального людського розвитку. Зокрема, напрацювання Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України щодо побудови відповідного інтегрального індексу мають методологічну цінність як для всього пострадянського простору (через подібність соціально-економічних проблем), так і інших країн, які характеризуються значною диференціацією стану соціально-економічних процесів за регіонами. Як свідчать останні дослідження Інституту, існує досить значна різниця в рівні людського розвитку великих міст, міських і сільських поселень. Логічним наступним кроком після виявлення регіональної та поселенської неоднорідності є пошук причин її виникнення та формулювання рекомендацій щодо подолання. Виходячи з цього, актуальним напрямом досліджень у сфері людського розвитку сьогодні видається розгляд його просторових аспектів.

Актуальність дослідження. В Україні процеси людського розвитку характеризуються значною усталеністю [1, С. 246–312] (зауважимо, що мова йде про статистичний ряд даних 2004–2012 років), якщо проаналізувати часові ряди окремих показників-

індикаторів соціальних процесів для конкретної області, то виявиться, що значення коефіцієнтів варіації є досить низькими (за наявності значної міжрегіональної диференціації). Тобто за умови збереження тенденцій перебігу соціально-економічних процесів, сформованих протягом останніх років, показники людського розвитку не зазнали б істотного покращення. Таким чином, можна зробити висновок, що той соціально-економічний «уклад» як правила гри, що склалися в економіці, конфігурація продуктивних сил (їх природо-, матеріало- і енергоємність) і схема розподілу бюджетних коштів, не несли в собі значного соціально-економічного імпульсу розвитку, насамперед людського. Заклики щонайшвидше вдатися до реформування економіки, її модернізації, зламу корупційних схем у бюджетно-фінансовій сфері у попередні роки zostалися не почутими. Водночас, економічна криза, що розгортається з кінця 2013 року, безумовно погіршує соціальний клімат у державі. Отже, науковий напрям, в межах якого відбувається активне дослідження процесів людського розвитку в Україні, потребує розширення за рахунок дослідження особливостей відповідних процесів на локальному рівні, а особливо із урахуванням специфіки проблем поселень різного таксонометричного рівня. Оскільки саме там, де приховані найсуттєвіші проблеми, потрібно шукати резерви покращення показників людського розвитку. Важливо під час дослідження людського розвитку на локальному (місцевому) рівні не залишити поза увагою питання розвитку місцевого самоврядування та інших форм самоорганізації населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації концепції людського розвитку стоять на порядку денному як в Україні, так в світі. Наша держава є активним учасником цього процесу, який керується ПРООН [2, 3, 4]. Останні дослідження в сфері людського розвитку репрезентовано рядом колективних монографій Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, [1, 5, 6 та ін.], які носять систематичний характер. Різноманітні аспекти людського розвитку досліджено в роботах Е.М. Лібанової (E.M. Libanova), О.В. Макарової (O.V. Makarova), О.М. Гладуна (O.M. Hladun), О.А. Грішнєвої (O.A. Hrishnova), Г.В. Герасименко (H.V. Herasymenko), О.М. Хмелевської (O.M. Khmelevska), С.В. Ничипоренко (S.V. Nychyporenko), Ю.В. Горемикіної (Yu.V. Horemukina) [7, 8, 9]. У цих роботах можна простежити наполегливу тенденцію до вдосконалення методологічного апарату оцінки людського розвитку, що йде пліч-о-пліч з процесом переосмислення та розширення теоретичного базису цієї концепції.

Метою статті є систематизація теоретико-методологічних підходів до дослідження людського розвитку в його просторовому вимірі як певного нового аспекту цієї наукової проблеми.

Виклад основного матеріалу досліджень. Розгляд просторових аспектів людського розвитку вимагає введення в структуру методологічного апарату дослідження нових підходів і понять, зокрема це поняття простору, територіальної структури і розселення, а також відповідних методів їх дослідження. Простір характеризує протяжність, структуру і взаємне розташування матеріальних об'єктів. Територіальний аспект розгляду соціально-економічних явищ дає змогу виявити певні особливі властивості, яких вони набувають у зв'язку з розміщенням або перебігом у певних просторових межах, що має значний евристичний потенціал.

У дослідженні соціально-економічних процесів класичним є розгляд питань розселення і розміщення виробництв. Провідною тенденцією сучасного етапу те-

риторіальної організації суспільства вчені називають поляризацію простору, за якою основним типом відносин, що формують простір розселення та виробничої діяльності, є відносини «центр» – «периферія». Поглиблення просторової неоднорідності провокує явище територіально-соціальної сегрегації як відриву за основними соціально-економічними показниками великих міських центрів від прилеглих невеликих міських та сільських поселень, що входять до зони їхнього впливу. Причини цього явища полягають у асиметричності цих відносин: периферія постачає центру свої ресурси, проте, використовуючи їх, центр провокує зростання нерівності.

Регіональна метрополія «розповзається» по периферії водночас стає все більш недоступною для взаємодії з нею (через ціни на житло, ділову нерухомість, завищену вартість послуг, що пропонуються на території міста тощо) [10].

Таким чином, проблеми розселення тісно пов'язані з рівнем життя, наявністю або відсутністю певних життєвих можливостей, з доступом до інфраструктури. У кінцевому підсумку це відбивається на рівні показників-характеристик людського розвитку, зокрема тих, що входять до складу індексу регіонального людського розвитку. Так, якщо звернутися до показників блоку «Відтворення населення», то однією з найінформативніших можна вважати пару – «Ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років» та «Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років». За розрахунками співробітників Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, у 2013 році загалом в Україні для чоловіків цей показник складає 0,603 для місцевостей всіх видів, при цьому у містах ймовірність дожити до 65 років – 0,621, а у сільській місцевості – 0,564, що на 9,2 % менше від міського показника. Щодо жінок, то у 2013 році загалом в Україні цей показник складає 0,839 для місцевостей всіх видів, при цьому у містах ймовірність дожити до 65 років – 0,847, а у сільській місцевості – 0,817, що на 3,5 % менше від міського показника. Водночас розрив між ймовірністю дожити від 20 до 65 років між чоловіками і жінками для населення міст складає 26,7 %, а у сільській місцевості – майже 31 %.

Аналізуючи показники блоку «Комфортне життя» можна помітити, що забезпеченість житлом у сільській місцевості (загальна площа у розрахунку на 1 особу) є дещо більшою, ніж у містах, і становить 22,1 кв. м проти 27,5 кв. м [11, С. 5]. Але на цьому переваги закінчуються, оскільки рівень обладнання житла зручностями у сільській місцевості значно нижчий. За даними Державної служби статистики України [11, С. 6], питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у містах України складає 75,8 %, у сільській місцевості 23,3 %; обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у містах України складає 88,3 %, у сільській місцевості 84,2 %.

Серед показників блоку «Добробут» особливо виділимо показники рівня бідності за відносним критерієм та наявності базового набору тривалого користування. Рівень бідності за відносним критерієм характеризує питому вагу населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75 % від медіанного рівня у 2013 році (за розрахунками співробітників Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України), його середнє значення у містах України склало 22,37 %, аналогічний показник для сільської місцевості – 34,09 %. Наявність базового набору тривалого користування показує питому вагу домогосподарств, у яких були наявні всі товари базового набору (телевізор, холодильник, пральна машина), у 2012 році його середнє значення у містах України склало 85,13 %, у сільській місцевості – 79,68 %.

Щодо забезпеченості населення інфраструктурою освіти, то найбільші проблеми є у селах із забезпеченням дошкільними закладами. Чистий показник охоплення дошкільними закладами дітей у віці 3–5 років для міських поселень України складає 92,5 %, у сільській місцевості – 58,2 % (дані за 2013 рік [12, С. 17]).

З наведених статистичних даних видно, що існує певний розрив значень показників людського розвитку між міськими поселеннями та сільськими. Проте зважена соціально-економічна політика здатна впливати на територіальну організацію суспільства, запобігаючи негативним наслідкам поляризації простору та формуючи умови для повноцінного людського розвитку незалежно від місця проживання.

Серед таких інструментів поживлення територіального розвитку називають кластерні стратегії, які передбачають формування або підтримку наявних кластерних об'єднань підприємств. Аналізуючи комплекс ефектів-виграшів, які супроводжують функціонування промислових кластерів, – ефект масштабу, синергетичний, агломераційний ефекти тощо, за аналогією можна дійти висновку, що в період формування і розквіту ідеальним кластером є поселення, тобто населений пункт, оскільки в певний період він являє собою єдність соціального, економічного, ресурсно-природного компонентів. Як правило, первинно виникнення поселення – це момент перетину вдалого поєднання вигідного географічного розташування, зручного і «привабливого» ландшафту, наявності природних ресурсів, достатніх для життєзабезпечення і господарської діяльності. В подальшому розвиток системи розселення активно стимулювався необхідністю освоєння певної території, її природних багатств. Функціонування економічного середовища (економічної системи) характеризується значно більшою динамічністю, ніж соціальне життя. Розвиток окремого населеного пункту дуже часто стикається з проблемою вичерпання природно-ресурсної бази, технічного, морального постаріння і згортання діяльності окремих виробництв і цілих галузей промисловості. Значно більша інертність системи розселення по відношенню до динамічності розвитку економічної сфери веде до того, що в просторово-часових координатах система розселення виступає, співзвучно з ідеями В.І. Вернадського, кістковою тканиною – базисом розвитку соціальної та економічної сфер суспільства. Недарма, коли мова йде про розселення, вживають поняття «каркас розселення», «поселенська мережа», «поселенська структура» тощо. Таким чином, мережа поселень, сформована під впливом факторів розміщення продуктивних сил та енергоінформаційних циклів, з часом визначає розташування виробництв. Адже за сучасних умов фірми (незалежно від форми власності і розміру) приймаючи рішення щодо базування нового виробництва, прив'язуються до наявної інфраструктури, робочої сили потрібної кваліфікації та можливості забезпечення оптимальної логістики ресурсів, що безпосередньо пов'язано з поселенською мережею.

Процеси трансформації структури продуктивних сил на відповідній території стимулюють або пошук і знаходження нових видів спеціалізації, або ведуть до занепаду економічного життя в поселенні. В будь-якому випадку така ситуація вимагає підвищення соціальної активності мешканців відповідного населеного пункту. Перед кожною людиною постає певний вибір стосовно стратегії поведінки (саморганізації). За сучасних умов люди дуже часто воліють жити там, де їм приємніше, а працювати там, де є така можливість. Прикладом такого вибору є маятникова міграція, трудова міграція. Поза іншими факторами такий соціальний вибір підтримує і стимулює процеси поляризації простору.

Поселенська мережа несе в собі просторовий аспект соціального і людського розвитку. Для його характеристики І.М. Прибиткова використовує поняття «простір можливостей» або «простір стимулів» і зауважує, що формування у населення преференцій щодо різних ділянок території відображає економічно і соціально зумовлені реакції жителів на певну сукупність властивостей середовища їх існування. Територіальні переміщення населення відбуваються в соціально-просторовому континуумі, кожна точка якого характеризується певним набором життєвих благ: можливостей працевлаштування, придбання житла, здобуття освіти, змістовного дозвілля, спілкування, відпочинку; різними екологічними характеристиками, рівнем політичної стабільності й особистої безпеки, гарантіями реалізації прав людини [13, С. 84, 85].

Такий підхід є схожим з ліберальною концепцією місцевих локальних благ, за якою один із проявів рівності (і, відповідно, за її відсутності – нерівності) полягає у можливості вільного та рівного доступу до благ, які споживаються, частіше за все, за територіальним принципом (є територіально локалізованими). Термін «локальне (міське) суспільне благо (*lokal publik goods – LPG*), було введено в наукову економічну літературу Чарльзом Тібу (Charles Tiebout). Ядром концепції локальних суспільних благ є ідея про існування окремого класу суспільних благ, яким властива невиключність у споживанні, проте вони не неконкурентні у споживанні, тобто частково конкурентні. David M. Nowlan [14], зауважує з цього приводу, що «міський парк, ділянка проїжджої частини дороги, пожежники, школи є доступними для всіх у співтоваристві, але, для будь-якого заданого рівня інфраструктури, чим більше людей, які використовують певний об'єкт і чим інтенсивніше він використовується, тим менш доступним або корисним він є для інших». Серед прикладів таких благ прихильники цього підходу називають: дошкільну і шкільну освіту, медичне обслуговування, якість довкілля, в тому числі питної води, криміногенність соціального середовища, наявність доріг та якість дорожнього покриття, зручного транспортного сполучення тощо.

За ідеальною моделлю, запропонованою Ч. Тібу [15], кожна місцева громада в рамках своєї юрисдикції забезпечує для себе таке поєднання суспільних благ, яке є для неї найприйнятнішим. Мешканці певної території отримують вигоди від споживання цих місцевих благ і оплачують їх через податки, які є рівними для кожного платника. Ті, кому більш необхідними видаються гарні школи (і вони готові більше платити за них із своїх податків), будуть знаходитися в одній громаді, а ті, хто за це благо волів би платити менше і готовий миритися з бідними школами, будуть в іншому співтоваристві.

Таким чином, «голосування ногами» виступає заміною політиці забезпечення оптимального рівня суспільних благ. За достатнього різноманіття варіантів поєднання різних благ, які пропонують окремі території, кожна спільнота у кінцевому підсумку буде складатися з людей, що мають ідентичні цінності і переваги. Громадяни з високими вимогами до рівня забезпечення суспільними благами будуть концентруватися в громадах з високим рівнем публічних послуг і високими податками, в той час як люди з низькими вимогами будуть обирати інші громади з низьким рівнем публічних послуг і низькими податками. Конкуренція між окремими територіями (в рамках юрисдикції місцевої влади) у підсумку повинна призвести до формування однорідних співтовариств, для мешканців яких всі послуги суспільного призначення аналогічні. Тобто досягається стан рівноваги, за якого жодна людина не може здійснити кращого

для себе переміщення (в координатах «обсяг послуг – витрати на послуги»), і ринок є ефективним.

При цьому Ч. Тібу припускав відсутність трансакційних витрат при переході з однієї територіальної громади до іншої та відсутність взаємодій між окремими територіями – не існує ніяких зовнішніх ефектів взаємодії вигод між громадами, а збільшення видатків веде до отримання додаткових послуг. Може виникнути думка, що Ч. Тібу в своїй моделі постулює принцип нерівності у споживанні благ між різними «юрисдикціями», тобто певними адміністративними територіями, але варто пам'ятати, що його науковою метою було віднайдення шляхів подолання «провалів держави» щодо забезпечення благами, які характеризуються одночасно частковою конкурентністю у споживанні, і досягнення при цьому ефективного розподілу ресурсів. Тому цінність його ідей полягає в обґрунтуванні того факту, що саме на місцевому рівні і під патронатом місцевої влади має сенс управляти наданням певних суспільних благ. При цьому громадянин розглядається як повноцінний суб'єкт – як замовник послуг, транслятор своїх переваг, особистість, яка здійснює вибір і зважає співвідношення своїх запитів і фінансових можливостей та суб'єкт, який може легко змінити місце проживання.

У реальному житті міграції з однієї території на іншу супроводжуються певними трансакційними витратами, іноді вельми суттєвими для пересічного громадянина. Саме це утворює проблемне поле нерівності за територіальним принципом (при цьому ми не враховуємо географічні особливості територій). Безумовно, в реальному житті має місце доволі активний процес «голосування ногами», але значна частина населення, яка не схильна до такого виду соціальної активності, при цьому може відчувати себе позбавленою доступу до певних видів інфраструктури за місцем постійного проживання, або вважати, що їхні податки не забезпечують їм адекватного рівня місцевих суспільних благ.

Ідеальна модель Тібу слугувала основою для створення різноманітних модифікацій, які враховують певні види факторів впливу на розподіл місцевих благ, проігнорованих у первинній моделі, зокрема політичні рішення (регіональна соціальна політика та соціальні заходи на місцевому рівні), а також вартість землі, розмір місцевого податку на нерухомість тощо.

У сучасному розумінні локальні суспільні блага – це послуги, які надаються інфраструктурою населених пунктів. У випадку міста – це система водо-, електро-, тепло- та газопостачання, громадський пасажирський транспорт і дорожня мережа, очисні системи, протипожежна служба, муніципальні послуги (охорона правопорядку, медицина, освіта). Локальні суспільні блага доступні іншим лише тоді, коли вони перебувають на відповідній території.

Створити оптимальну схему розподілу повноважень і відповідно фінансових ресурсів для надання суспільних благ можна, зважаючи на такі критерії як різноманітність попиту, врахування зовнішніх ефектів та ефекту масштабу. Транслюючи свій суспільний запит, мешканці міста або іншої територіальної громади безпосередньо або через своїх представників у місцевому самоврядуванні обирають ті чи інші рівні витрат на суспільні блага, тобто реалізують *принцип різноманітності попиту*.

Виграш від надання суспільного блага на локальному рівні рідко можна обмежити інтересами відповідного населеного пункту. Саме через це виникає такий зовнішній ефект як *переливання вигод*. Прикладом цього є шкільна освіта, територіально локалізована в процесі набуття і необмежена в процесі «використання» її результатів

молодою людиною, яка може змінити місце проживання – працювати і народжувати дітей в іншому місці.

Ефект масштабу при наданні місцевих благ істотно впливає на їх собівартість. За аналогією з клубним благом, яке є дуже чутливим до кількості членів у групі, що його фінансують, місцеве локальне благо задля забезпечення економічної ефективності його надання потребує оптимізації чисельності членів громади, що її фінансують і одночасно розраховують ним скористатися. Саме з цим пов'язана вимога і наполеглива робота щодо укрупнення (різного роду об'єднання) територіальних громад, що провадиться Європейським Союзом.

В реальних умовах розподіл місцевих благ має змішаний характер і об'єднує риси локальних суспільних благ, які фінансуються з суспільних фондів – місцевого, а також державного бюджету (кошти на здійснення делегованих повноважень, соціальні трансферти, дотації вирівнювання тощо) і клубних благ (приватних за джерелами фінансування). Прикладами такого поєднання є сусідство державних медичних закладів і приватних медичних клінік, масивів масової житлової забудови й елітних котеджних містечок.

Тому більш прикладним аспектом цієї концепції є розміщення на території – в містах і прилеглих територіях (районах) установ з обслуговування населення. Зокрема, ця проблематика близька послідовникам неовеберовської школи, які досліджують питання розміщення різних видів діяльності у нових економічних умовах (наприклад, у роботі П.-А. Деріка, Г. Жільбера «Економіка локального суспільного сектору» [16]).

Серед основних факторів якості поставки територіально локалізованих благ – наявність відповідної інфраструктури. У випадку соціальної інфраструктури розподілення закладів багато в чому має прив'язку до адміністративного поділу території України, а фінансування в основному орієнтовано на душу населення, його обсяги залежать від розміру закладених соціальних стандартів. Нечисленні спроби реформи адміністративного поділу, спрямовані на покращення фінансового стану місцевих бюджетів шляхом зміни конфігурації територій, які входять до їх складу, були невдалими: виявилось, що наявна адміністративна мережа є вкрай інерційною структурою. Спроби податкового реформування до останнього часу обходили стороною місцеві фінанси – ні одного «повновагового» податку в розпорядження місцевих бюджетів так і не було передано, що унеможливило їх фінансову самостійність. Серед шляхів покращення свого стану одним з найреальніших для місцевого самоврядування був шлях покращення менеджменту муніципального майна, але цей рецепт дієвий, коли у громади є комунальна ласність, що може приносити доходи. До того ж існує низка проблем у сфері законодавчого забезпечення діяльності системи місцевого самоврядування в Україні, які провокують конфлікт інтересів між різними рівнями і гілками публічної влади, а також між окремими місцевими громадами. Зокрема, досі не усунено таке явище як «матрьошки» громад, коли, наприклад у великому місті громада району у місті є складовою громади міста тощо.

Зрештою, багаторічне ігнорування проблем локального рівня призвело до кризи, розгортання якої спостерігаємо сьогодні. Переважання регіонального розрізу як в адміністративному управлінні, так і в наукових дослідженнях, відкладало у часі розв'язання місцевих проблем. В той же час, споживачі місцево локалізованих благ є їх замовниками. Трансформуючи у соціальне замовлення свої інтереси і запити,

і залишаючись незадоволеними впродовж певного періоду часу, вони позбавлені стимулів до підтримки цієї місцевості своїми коштами як у вигляді податків, так і приватних інвестицій.

Місцеве самоврядування без реальних ресурсів виявилось неспроможним реалізувати достойні стандарти життя. Дієве місцеве самоврядування тісно пов'язано з розвитком громадянського суспільства, а українці ще не навчилися чітко формувати свій соціальний запит у вигляді вимог до місцевої влади. Більшість населення зостається пасивним і ця пасивність позначається на якості життя у громаді. Повернення проблем місцевого розвитку і, відповідно, місцевого самоврядування як механізму їх реалізації, в центр уваги громадськості, державного управління та науки дає змогу осучаснити цей соціальний інститут, врахувавши передовий закордонний досвід.

Висновки. Поточний момент розвитку соціально-політичних та соціально-економічних процесів в Україні характеризується багаторазовим зростанням уваги до проблем місцевого розвитку та забезпечення рівного доступу населення до суспільних благ незалежно від місця проживання. В той же час, за наявності значної кількості наукових робіт, присвячених дослідженню соціально-економічного регіонального розвитку, проблематика місцевого (локального) розвитку, в тому числі і в сфері людського розвитку, вивчена не достатньо. Для реалізації такого актуального напрямку досліджень необхідно обґрунтування його як теоретичних, так і методологічних засад, формування відповідного статистичного забезпечення. Кінцевою метою цієї роботи мають бути науково-практичні рекомендації щодо формування соціальної політики на засадах просторового людського розвитку в Україні. На нашу думку, слугувати основою для вирішення цих актуальних питань поточного порядку денного в Україні має наявний науковий доробок у сфері людського розвитку та подальші дослідження, спрямовані на виявлення закономірностей розподілу територіально локалізованих благ і ресурсів, особливостей самоорганізації населення на місцевому рівні, доступу населення до соціальних послуг, що є одним з ключових завдань концепції людського розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції* (кол. моногр.) / відпов. за вип. Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М.Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України : У 2-х томах. – К., 2012. – 436 с.
2. *Доклад о человеческом развитии 2014. Обеспечение устойчивого прогресса человечества: Уменьшение уязвимости и формирование жизнестойкости.* – Пер. с англ. (Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience). – М.: Весь Мир, 2014. – 236 с.
3. *Региональный Доклад о человеческом развитии: «От трансформации – к обществу для всех»* / [Анджелкович Б., Иванов А., Марни Ш. и др.] – Братислава : Valeur, 2011. – 132 с.
4. *National Human Development Report 2011 «Ukraine: Towards Social Inclusion»* [Електронний ресурс] / [Е. Libanova, Yu. Levenets, O. Makarova et al.]. – 2011. – 124 p. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/reports/national/europethecis/ukraine/Ukraine%202011http://hdr.undp.org/en/reports/national/europethecis/ukraine/Ukraine%20201.pdf>
5. *Сталій людський розвиток: забезпечення справедливості. Національна доповідь* / кер. авт. кол. Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 412 с.
6. *Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки* (кол. моногр.) / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2012. – 320 с.

7. Хмелевська О.М. Досягнення Україною Цілей Розвитку Тисячоліття у сфері освіти // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2 (20). – С. 9–20.
8. Герасименко Г.В. Регіональні особливості реалізації соціальних функцій місцевих бюджетів в Україні // Там само. – 2012. – № 2 (18). – С. 53–62.
9. Макарова О.В., Гладун О.М. Регіональний індекс людського розвитку: причини та напрями удосконалення методики розрахунку // Статистика України. – 2012. – № 1 (56). – С. 10–15.
10. Дружинин А.Г. Метрополитизация как доминантная тенденция территориальной организации общества в постсоветский период: универсальные проявления и южно-российская специфика / А.Г. Дружинин // Географический вестник [Научный журнал Пермского ун-та]. – 2009. – № 3 (11) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.geo-vestnik.psu.ru>.
11. Житловий фонд України у 2013 році: Статистичний бюлетень [Вих. № 05.5-62/409-14 від 04.07.2014]. Державна служба статистики України. – К., 2014. – 100 с.
12. Дошкільна освіта в Україні у 2013 році: статистичний бюлетень [вих. № 05.4-104/134-14 від 31.03.2014]. – К., 2014. – 58 с.
13. Прибиткова І.М. Просторова самоорганізація населення: теоретико-методологічні передумови дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 4. – С. 84–98.
14. Nowlan David M., A Short Essay on Local Public Goods, University of Toronto [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chass.utoronto.ca/~nowlan/papers/lpg.htm>. Назва з екрана.
15. Tiebout Charles M. A Pure Theory of Local Expenditures. // Journal of Political Economy. 64 (October 1956). – 416–424.
16. Derycke P.-H., Gilbert G. Economie Publique Locale. – P. : Economica, 1988. – 190 p.

REFERENCES

1. Libanova, E.M. (Ed). (2012). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukrayini: transformatsiya rivnyia zhyttya ta rehional'ni dysproportsiyi* [Human development in Ukraine: the transformation of living standards and regional disparities]. K. : In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V.Ptukhy NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
2. *Doklad o chelovecheskom razvitiit 2014. Obespechenie ustoychivogo progressa chelovechestva: Umenshenie uyazvymosti i formirovanie zhiznestoykosti* [Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience]. M.: Izdatelstvo «Ves Mir» [in Russian].
3. Andzhelkovich, B., Ivanov, A., Marni, Sh. et al. (2011). *Regionalnyy Doklad o chelovecheskom razvitiit: Ot transformacii – k obschestvu dlya vseh* [Locale The report of chelovecheskom development: From Transformation - Society for light output]. Bratislava: Valeur [in Russian].
4. National Human Development Report 2011. Ukraine: Towards Social Inclusion. Retrived from: <http://hdr.undp.org/en/reports/national/europethecis/ukraine/Ukraine%202011http://hdr.undp.org/en/reports/national/europethecis/ukraine/Ukraine%202011.pdf> [in English].
5. Libanova, E.M. (Ed). (2012). *Stalyi lyuds'kyi rozvytok: zabezpechennya spravlyvosti: Natsional'na dopovid'* [Sustainable human development: equity: National Report]. Uman': Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Vizavi» [in Ukrainian].
6. Libanova, E.M. (Ed). (2012). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukrayini: sotsial'ni ta demohrafichni chynnyky modernizatsiyi natsional'noyi ekonomiky* [Human development in Ukraine: social and demographic factors modernization of the national economy]. K. : In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V.Ptukhy NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
7. Khmelevs'ka, O.M. (2013). Dosiayhennya Ukrayinoyu Tsiley Rozvytku Tysyacholittya u sferi osvity [Achievements Ukraine MDGs in education]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy, 2 (20)*, 9-20 [in Ukrainian].
8. Herasymenko, H.V. (2012). Rehional'ni osoblyvosti realizatsiyi sotsial'nykh funktsiy mistsevykh byudzhetiv v Ukrayini [Regional features of the implementation of the social functions of local budgets in Ukraine]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy, 2(18)*, 53-62 [in Ukrainian].
9. Makarova, O.V., Hladun, O.M. (2012). Rehional'nyy indeks lyuds'koho rozvytku: prychny ta napryamy udoskonalennya metodyky rozrakhunku [Regional Human Development Index: causes and areas of improvement methods of calculation]. *Statystyka Ukrayiny – Statistic of Ukraine, 1(56)*, 10-15 [in Ukrainian].

10. Druzhinin, A.G. (2009). Metropolizaciya kak dominantnaya tendenciya territorialnoy organizacii obshchestva v postsovetский period: universalnye proyavleniya i yuzhno-rossiyskaya specifiка [Metropolization as a dominant trend of the territorial organization of society in the post-Soviet period: universal manifestation and South Russian specificity]. *Geograficheskiy vestnik – Geographic herald*, 3 (11). Retrieved from: <http://www.geo-vestnik.psu.ru> [in Russian].
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. (2014). Zhytlovyy fond Ukrayiny u 2013 rotsi [The housing fund in Ukraine 2013]. *Statystychnyy byuleten' – Statistical Bulletin*, 05.5-62/409-14 [in Ukrainian].
12. Doshkil'na osvita v Ukrayini u 2013 rotsi [Preschool Education in Ukraine in 2013]. *Statystychnyy byuleten' – Statistical Bulletin*, 05.4-104/134-14 [in Ukrainian].
13. Pribitkova, I.M. (2009). Prostorova samoorganizaciya naseleńnya: teoretiko-metodologichni peredumovi doslidzhennya [Spatial self-organization: theoretical and methodological prerequisites study]. *Sociologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 84- 98 [in Ukrainian].
14. Nowlan , David M. (2002). A Short Essay on Local Public Goods. University of Toronto. Retrieved from: <http://www.chass.utoronto.ca/~nowlan/papers/lpg.htm> [in English].
15. Tiebout, Charles M. (1956). A Pure Theory of Local Expenditures. *Journal of Political Economy*, 64, 416-424 [in English].
16. Derycke, P-H, Gilbert, G. (1988). *Economie Publique Locale* [in English].

Стаття надійшла до редакції журналу 12.12.2014